

SŁAWOMIR PASTUSZKA

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE NA OBSZARACH FUNKCJONALNYCH MIAST WOJEWÓDZKICH POLSKI WSCHODNIEJ

Abstract: The Demographic Changes in the Functional Areas of Voivodeship Cities in Eastern Poland. The article attempts to identify and evaluate population change in the functional areas of voivodeship cities in Eastern Poland. It has been shown that the demographic changes in the analyzed areas generally have a positive course, distinctly more favorable than in the Eastern Polish regions, as evidenced by a positive total natural growth, positive net migration, the relatively slow rate of population aging. Best demographic changes taking place in the outer areas of functional areas, while much less optimistic – in their cores. The analysis show that the best demographic prospects are in Rzeszów Functional Area.

Keywords: Demographic changes, Eastern Poland, functional areas.

Wprowadzenie

Demografia jest ważnym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego. Przyrost liczby ludności i jej zagęszczenie prowadzi do wzrostu zapotrzebowania na dobra i usługi, determinuje lokalizację nowych przedsięwzięć gospodarczych, stwarza możliwość i potrzebę zwiększania produkcji. To zaś prowadzi do wzrostu poziomu zatrudnienia i rozwoju gospodarczego [Byłok 2012, s. 17-32]. Spadek liczby ludności powoduje efekt przeciwny – następuje proces wyludniania niektórych miejsc, w szczególności wsi i małych miast, wyraźnie zmniejsza się popyt na dobra konsumpcyjne i nakłady inwestycyjne. Nierzadko wraz ze zmniejszaniem się liczby ludności następuje jej starzenie, skutkujące zmniejszeniem aktywności zawodowej, mobilności terytorialnej i rosnącymi obciążeniami ekonomicznymi na rzecz zwiększającej się liczby osób starszych [Okólski, Fihel 2012, s. 247-248]. Jak wykazuje GUS [2014] proces starzenia się ma nie tylko wymiar demograficzny, ale także ekonomiczny i społeczny. Zjawiska te są charakterystyczne dla ogółu krajów Unii Europejskiej, a ich natężenie jest szczególnie widoczne w regionach słabiej rozwiniętych, do których należą województwa Polski Wschodniej.

Podstawowym celem opracowania jest identyfikacja i ocena przemian ludnościowych na obszarach funkcjonalnych miast wojewódzkich Polski Wschodniej w latach 2010-2015. Analizą objęto takie elementy, jak: wielkość i struktura populacji, przyrost naturalny, współczynnik dzietności, saldo migracji. Głównym źródłem informacji są strategie omawianych obszarów funkcjonalnych i dane statystyczne publikowane przez GUS.

1. Miejskie obszary funkcjonalne i ich rola w rozwoju regionalnym

W Europie i Polsce następuje zacieranie się wyraźnej granicy między obszarami miast a otaczającymi je gminami. Narasta odpływ ludności z miast do sąsiadujących z nimi gmin, poszukującej lepszych warunków do bardziej komfortowego i zdrowego życia. Prowadzi to do zmiany sposobu użytkowania ziemi na obszarach podmiejskich, zwiększenia intensywności zabudowy, zagęszczenia podmiotów gospodarczych działających w sferze handlu, produkcji i usług, rozprzestrzeniania się miejskiego stylu życia, czyli do „rozlewania się” obszarów miejskich [Domański 2006; Markowski, Marszał 2006]. W coraz większym stopniu tereny wiejskie otaczające miasta przestają pełnić tylko funkcję zaplecza żywnościowego, a stają się miejscem wielofunkcyjnego rozwoju i tworzą wraz z ośrodkiem miejskim względnie spójną przestrzeń.

W literaturze przedmiotu dostrzega się pozytywny wpływ dużych miast na rozwój gospodarczy w szerszym układzie terytorialnym [Grzeszczak 1999]. Przypisuje się im rolę biegunów wzrostu i konkurencyjności. Słusznie więc uznano w Polsce, żeby dla miast i przyległych terenów wprowadzić wymóg planowania wspólnych kierunków rozwoju z wykorzystaniem ich potencjałów. Dlatego została wyodrębniona w *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* [2011, s. 187-190] kategoria miejskiego obszaru funkcjonalnego (MOF), zdefiniowana jako *układ osadniczy ciągły przestrzennie, obejmujący zwarty obszar miejski, powiązany z nim funkcjonalnie strefę zurbanizowaną oraz ośrodki bliskiego sąsiedztwa*. Miejskie funkcjonalne obszary ośrodków wojewódzkich (FOOW), jeden z czterech podtypów miejskich obszarów funkcjonalnych, składają się z rdzenia – miasta odgrywającego rolę najważniejszego ośrodka gospodarczego i administracyjnego oraz ze strefy zewnętrznej. Charakteryzują się silnymi powiązaniem i wzajemnymi oddziaływaniami relacji miasto-otoczenie, wysokim stopniem funkcjonalnej integracji społecznej, gospodarczej i przestrzennej oraz stopniowym rozwojem funkcji metropolitalnych [*Analiza...* 2014, s. 14]. Potrzebę wyodrębnienia funkcjonalnych obszarów ośrodków wojewódzkich dostrzeżono także w *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010-2020* [2010, s. 155]. W tym dokumencie, aby uwzględnić rolę potencjału ludnościowego obszarów otaczających miasta wojewódzkie we wzmacnianiu funkcji metropolitalnych przyjęto, że FOOW tworzą zwarte obszary powiatów sąsiadujących z ośrodkami wojewódzkimi o gęstości zaludnienia powyżej 150 osób/km². Wspieranie rozwoju tych obszarów i podnoszenie ich znaczenia gospodarczego, edukacyjnego, naukowego, w zakresie kultury w ukła-

dach: międzynarodowym i krajowym jest celem działań polityki regionalnej w latach 2014-2020. W ten sposób wiele dotychczas słabo zurbanizowanych gmin ma szansę stać się częścią dużego zurbanizowanego obszaru i pełnić funkcje nie tylko zaplecza mieszkaniowego, ale także ważne funkcje produkcyjne, dystrybucyjne i rekreacyjne.

2. Ogólna charakterystyka obszarów funkcjonalnych miast wojewódzkich Polski Wschodniej

Miejskie funkcjonalne obszary ośrodków wojewódzkich Polski Wschodniej należą do mniejszych obszarów funkcjonalnych w kraju. Tworzą je miasta wojewódzkie wraz z otaczającymi je gminami. Największą powierzchnię ogółem zajmują obszary funkcjonalne największych miast Polski Wschodniej, tj. Białegostoku i Lublina. Białostocki Obszar Funkcjonalny (dalej BOF) tworzą Białystok oraz 9 gmin należących do powiatu białostockiego [*Strategia ZIT BOF 2016*]. W skład Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego (dalej LOF) wchodzi 16 gmin, w tym Lublin, 8 gmin z powiatu lubelskiego, 3 gminy z powiatu świdnickiego, 2 z powiatu lubartowskiego i po 1 z powiatu łęczyńskiego i puławskiego [*Strategia ZIT LOF 2015*]. Niewiele mniejszą powierzchnię zajmuje obszar funkcjonalny Olsztyna (dalej OFO), najmniejszego miasta w Polsce Wschodniej, ze względu na włączenie do obszaru względnie dużej powierzchni strefy zewnętrznej. Tworzy go Olsztyn i sześć gmin powiatu olsztyńskiego [*Strategia OFO 2016*]. Wyraźnie mniejszą powierzchnię zajmuje Kielecki Obszar Funkcjonalny (dalej KOF) obejmujący swoim zasięgiem Kielce i 11 gmin położonych w powiecie kieleckim [*Strategia ZIT KOF 2015*]. Najmniejszym jest Rzeszowski Obszar Funkcjonalny (dalej ROF), który tworzy Rzeszów i 12 gmin, w tym 8 z powiatu rzeszowskiego, 2 z powiatu łańcuckiego, a także gmina Czudec z powiatu strzyżowskiego [*Strategia ZIT ROF 2016*].

Najwięcej ludności na etapie tworzenia obszarów w 2012 r. zamieszkiwało kolejno: Lubelski Obszar Funkcjonalny – 548,5 tys., Białostocki – 410,9 tys., Rzeszowski – 362 tys., Kielecki – 340,3 tys. i Olsztyna – 231 tys. Gęstość zaludnienia na terenie analizowanych obszarów funkcjonalnych na ogół powiązana jest z wielkością miasta wojewódzkiego. Odstępstwem od tej reguły jest Rzeszowski Obszar Funkcjonalny – 346 osób/1 km², którego strefa zewnętrzna cechuje się wśród analizowanych obszarów funkcjonalnych najwyższą gęstością zaludnienia – 196 osób. Najmniej osób przypada na 1 km² w funkcjonalnym obszarze Olsztyna, w szczególności w jego strefie zewnętrznej – tylko 41 osób. Niewielka gęstość zaludnienia występuje również w strefie zewnętrznej Białegostoku.

Tabela 1

Liczba gmin, powierzchnia i gęstość zaludnienia miejskich obszarów funkcjonalnych miast wojewódzkich Polski Wschodniej

Obszar Funkcjonalny	Liczba gmin			Powierzchnia (km ²)			Gęstość zaludnienia w osobach na 1 km ²		
	Ogółem	Rdzeń	Strefa zewnętrzna	Ogółem	Rdzeń	Strefa zewnętrzna	Ogółem	Rdzeń	Strefa zewnętrzna
Białostocki	10	Białystok	9	1728	102	1 626	238	2882	72
Kielecki	12	Kielce	11	1 113	110	1 003	306	1841	139
Lubelski	16	Lublin	15	1 582	147	1435	347	2364	139
Rzeszowski	13	Rzeszów	12	1 047	117	930	346	1539	196
Olsztyna	7	Olsztyn	6	1 452	88	1 363	159	1986	41

Źródło: Opracowanie własne na podstawie strategii ZIT analizowanych obszarów funkcjonalnych.

3. Analiza wybranych wskaźników demograficznych

Do lat 90. XX w. liczba ludności Polski i zdecydowanej większości jej miast stale rosła. O pozycji miast decydowała liczba mieszkańców i tempo jej wzrostu. Po transformacji ustrojowej kraju, a zwłaszcza po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, niektóre obszary, w tym i miasta odnotowują stały spadek liczby ludności. Do takich obszarów z Polski Wschodniej należą województwa świętokrzyskie i lubelskie. Na skutek przemieszczania się ludności korzystniejsze zmiany demograficzne występują w strefach podmiejskich i tym samym w całych obszarach funkcjonalnych. Ludność coraz częściej osiedla się na terenach wiejskich, ale w pobliżu dużych i średnich miast. Do takich należą miasta wojewódzkie, w tym również w Polsce Wschodniej. W wyniku tych procesów najbardziej korzystna sytuacja wystąpiła w ROF, gdzie wzrost liczby ludności wyniósł 4,7%, a następnie w BOF – wzrost o 1,6% i OFO – wzrost o 0,8%. Natomiast w KOF i LOF liczba ludności zmniejszyła się o 0,1%. Należy zaznaczyć, że w tym okresie tylko w Rzeszowie i Białymstoku jako rdzeniach obszarów funkcjonalnych zwiększyła się liczba ludności. Wzrost liczby ludności również odnotowały wszystkie strefy zewnętrzne, przy czym w największym stopniu strefa zewnętrzna Olsztyna (8,8%), a w następnej kolejności Białegostoku (5,1%), Kielc (3,9%), Lublina (3,6%) i Rzeszowa (1,7%).

Tabela 2

Zmiana liczby ludności w latach 2010-2015 (w %)

Obszar funkcjonalny	Ogółem	Rdzeń	Strefa zewnętrzna
Białostocki Obszar Funkcjonalny	1,6	0,3	5,1
Kielecki Obszar Funkcjonalny	-0,1	-2,8	3,9
Lubelski Obszar Funkcjonalny	-0,1	-2,2	3,6
Obszar Funkcjonalny Olsztyna	0,8	-1,7	8,8
Rzeszowski Obszar Funkcjonalny	4,7	7,6	1,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (tab. 2-5).

W kształtowaniu zjawisk demograficznych podstawowe znaczenie ma przyrost naturalny ludności. Najkorzystniejsza sytuacja w tym zakresie występuje zarówno ogółem w województwach podkarpackim i warmińsko-mazurskim, jak i w obszarach funkcjonalnych ich miast wojewódzkich. W latach 2010-2015 w przeliczeniu na 1000 osób przyrost naturalny w ROF wyniósł 15,3, w jego rdzeniu 17,9 i w strefie zewnętrznej 12,3. W OFO wielkości te wyniosły 10,6, jego rdzeniu 8,13 i w strefie zewnętrznej 18. Wysoki przyrost naturalny w strefie zewnętrznej Olsztyna może wskazywać na jej szczególną atrakcyjność na tle województwa warmińsko-mazurskiego. Dodatni współczynnik przyrostu naturalnego wystąpił w innych obszarach funkcjonalnych, ich rdzeniach i strefach zewnętrznych, w województwie białostockim odpowiednio o 8‰, 10,7 i 1,34‰; lubelskim 4, 3,4 i 4,9. W KOF odnotowano dodatni przyrost naturalny o 2‰ i jego strefie zewnętrznej o 10, natomiast ujemny przyrost (-2,2) wystąpił tylko w Kielcach jako jedynym mieście wojewódzkim Polski Wschodniej.

Tabela 3

Przyrost naturalny w latach 2010-2015 na 1000 osób

Obszar funkcjonalny	Ogółem	Rdzeń	Strefa zewnętrzna
Białostocki Obszar Funkcjonalny	8	10,7	1,3
Kielecki Obszar Funkcjonalny	2	-2,2	10
Lubelski Obszar Funkcjonalny	4	3,4	4,9
Obszar Funkcjonalny Olsztyna	10,6	8,1	18
Rzeszowski Obszar Funkcjonalny	15,3	17,9	12,3

Stan przyrostu naturalnego kształtuje współczynnik dzietności. Przyjmuje się, że aby zapewnić zastępowalność pokoleń współczynnik ten powinien kształtować się

w granicach 2,10-2,15, co oznacza, że w danym roku na 100 kobiet w wieku 15-49 lat przypadałoby przeciętnie 210-215 urodzonych dzieci. Spośród rdzeni analizowanych obszarów funkcjonalnych najniższą dzietnością wyróżniał się Olsztyn (1,10), najwyższą – Rzeszów 1,20. Wśród stref zewnętrznych najwyższą liczbę urodzeń zanotowano w powiecie łańcuckim (1,42), a najniższą w powiecie świdnickim (1,22). Utrzymanie tych negatywnych tendencji w dłuższym okresie może doprowadzić do pułapki niskiej płodności, mającej negatywne znaczenie z punktu widzenia demografii, problemów ekonomicznych i społecznych [Józwiak 2013, s. 11]. Wielkości współczynnika dzietności wskazują, że procesem starzenia się społeczeństwa zagrożone są wszystkie obszary funkcjonalne, a przede wszystkim ich rdzenie. Najkorzystniejsza sytuacja pod tym względem występuje tylko w Rzeszowie.

Zmiany demograficzne zaostrza saldo definitywnych migracji ludności na pobyt stały, stanowiące różnicę między liczbą osób, które napłynęły a liczbą osób, które opuściły dane terytorium w określonym czasie. W przeciwieństwie do niekorzystnych procesów migracji w skali województw ogółem, korzystne saldo migracji na stałe notuje większość obszarów funkcjonalnych. Największe łączne saldo migracji w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w badanym okresie odnotowano w Obszarze Funkcjonalnym Rzeszowa, Olsztyna, a także Białegostoku, odpowiednio: 18,9, 18,0 i 10,6. Zupełnie niewielkie dodatnie saldo migracji ogółem wystąpiło w LOF (0,7), a w KOF odnotowano ujemną wartość tego wskaźnika (-3,3).

Prawie wszystkie rdzenie obszarów funkcjonalnych, z wyjątkiem Rzeszowa, odnotowały ujemne łączne saldo migracji stałej na 1000 osób, w tym najwyższe Kielce (-23,2) i Lublin (-17,7). Główną przyczyną tych procesów były migracje wewnętrzne, w tym do strefy zewnętrznej miast. Odmienna sytuacja wystąpiła w Olsztynie, w którym udział sumarycznego salda migracji zagranicznych w sumarycznym saldzie migracji stałej stanowił 82,6%. W dużym stopniu miejscem docelowym intensywnych ruchów migracyjnych są strefy zewnętrzne miast wojewódzkich jako atrakcyjne miejsca do zamieszkania i życia z zachowaniem jednocześnie dostępu do miejsc pracy w mieście, oferowanych tam usług medycznych, edukacyjnych, kulturalnych [*Migracje mieszkańców Poznania...* 2009].

Najintensywniejszy napływ ludności wystąpił w strefie zewnętrznej Olsztyna (81,7), a następnie kolejno: Białegostoku (45,4), Lublina (31,6), Kielc (24,8) oraz Rzeszowa (24,3). Interesujące jest to, że do strefy zewnętrznej Białegostoku, Olsztyna i Rzeszowa napływa dużo więcej osób niż ubywa z tych miast, co oznacza że w tych strefach osiedlają się osoby również z innych terenów.

W strukturze wiekowej ludności Polski i Europy widoczne jest postępujące starzenie się społeczeństwa, co ma odzwierciedlenie m.in. w niekorzystnych zmianach ekonomicznych grup wieku [Warych-Juras, Gałka 2011, s. 99-110]. Konsekwencją ekonomiczną starzenia się ludności jest wzrost poziomu współczynnika obciążenia demograficznego, mierzonego m.in. relacją liczby ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym.

Tabela 4

Saldo migracji ogółem w latach 2010-2015 na 1000 osób

Obszar funkcjonalny	Ogółem	Rdzeń	Strefa zewnętrzna
Białostocki Obszar Funkcjonalny	10,6	-3,4	45,4
Kielecki Obszar Funkcjonalny	-3,3	-23,2	24,8
Lubelski Obszar Funkcjonalny	0,7	-17,7	31,6
Obszar Funkcjonalny Olsztyna	18,0	-3,6	81,7
Rzeszowski Obszar Funkcjonalny	18,9	14,1	24,3

Tabela 5

Ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym

Obszar funkcjonalny	Ogółem		Rdzeń		Strefa zewnętrzna	
	2010	2015	2010	2015	2010	2015
Białostocki Obszar Funkcjonalny	93,3	108,1	98,7	113,6	81,1	95,4
Kielecki Obszar Funkcjonalny	96,5	117,1	121,7	150,3	65,6	80,1
Lubelski Obszar Funkcjonalny	98,8	117,6	111,5	133,5	80,5	94,9
Obszar Funkcjonalny Olsztyna	85,1	106,8	97,6	121,6	53,2	70,4
Rzeszowski Obszar Funkcjonalny	84,8	97,2	94,1	107,1	76,1	87,4

Najwyższy poziom tego współczynnika w 2015 r. występował w LOF (117,6) i KOF (117,1) i wzrost tego współczynnika w porównaniu do stanu z 2010 r. należał również do najwyższych. Nieco korzystniej przedstawia się sytuacja BOF (108,1) i OFO (106,8), a najlepiej ROF (97,2). Problem starzejącego się społeczeństwa najostrzej występuje w miastach rdzeniach, przy czym najbardziej jest widoczny w Kielcach (150,3) i Lublinie (133,5), w mniejszym stopniu w Olsztynie (121,6) i Białymstoku (113,6), natomiast w najmniejszym stopniu dotyczy Rzeszowa (107,1). Względna młodość demograficzną charakteryzują się strefy zewnętrzne miast, w szczególności Olsztyna (70,4), która jednak najszybciej się starzeje. Nieco wyższe wartości wskaźnika obciążenia demograficznego zanotowano w strefie zewnętrznej Kielc (80,1), a następnie w relatywnie wolno starzejącej się strefie Rzeszowa (87,4). Najmniej korzystnie pod tym względem przedstawia się sytuacja w strefie podmiejskiej Lublina (94,9) i Białegostoku (95,4). Taka sytuacja może być niekorzystna dla rozwoju tych obszarów funkcjonalnych, ponieważ zmniejszający się udział mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym wskazuje, że w przyszłości będzie spadała liczba ludności mogącej podjąć pracę zawodową, wzrośnie liczba ludzi starszych, zwiększy się zapotrzebowanie na specyficzne świadczenia zdrowot-

ne, opiekę socjalną i spowoduje większe obciążenia systemu finansowego państwa i samorządów terytorialnych.

Podsumowanie

Podjęta analiza wykazała, że w latach 2010-2015 zmiany demograficzne w obszarach funkcjonalnych miast wojewódzkich Polski Wschodniej miały zróżnicowany, ale na ogół pozytywny przebieg. Trzy z analizowanych obszarów (Rzeszowski, Białostocki i obszar funkcjonalny Olsztyna) odnotowały przyrost liczby ludności, intensywniejszy niż w całych ich województwach, natomiast w dwóch obszarach funkcjonalnych (Kieleckim i Lubelskim) nastąpił ubytek ludności, ale w wyraźnie mniejszym stopniu niż w całej Kielecczyźnie i Lubelszczyźnie. We wszystkich obszarach funkcjonalnych wystąpił dodatni przyrost naturalny, największy w obszarze Rzeszowa, a następnie Olsztyna i Białegostoku, ale mimo to, następuje starzenie się społeczeństwa z powodu bardzo niskiej dzietności. Relatywnie najwolniej ten proces zachodzi w województwie rzeszowskim i Białostockim Obszarze Funkcjonalnym. W efekcie następuje wzrost obciążenia demograficznego. W 2015 r. największy wskaźnik obciążenia demograficznego zanotowano w Lubelskim i Kieleckim Obszarze Funkcjonalnym, niższy na obszarze funkcjonalnym Białegostoku i Olsztyna, a najniższy w Rzeszowskim Obszarze Funkcjonalnym.

Mniej optymistyczny obraz zmian demograficznych pojawia się w miastach, rdzeniach obszarów funkcjonalnych. Trzy rdzenie: Kielce, Lublin i Olsztyn w analizowanym okresie odnotowały spadek liczby ludności spowodowany jej odpływem, prawdopodobnie w dużej mierze do strefy podmiejskiej, a w Kielcach przy tym odnotowano ujemny łączny przyrost naturalny. W Białymstoku liczba ludności w analizowanym okresie prawie pozostała na tym samym poziomie, natomiast wyraźny wzrost liczebności populacji wystąpił w Rzeszowie. Kielce, Olsztyn i Lublin „najszybciej się starzeją”, czego wyrazem jest bardzo wysoki wskaźnik obciążenia demograficznego. Najkorzystniej w tym zakresie przedstawia się sytuacja w Rzeszowie, z największym spośród analizowanych miast dodatnim przyrostem naturalnym i dodatnim saldem migracji stałej.

Najkorzystniejsze przemiany demograficzne odnotowano w strefach zewnętrznych obszarów funkcjonalnych. Wyróżnia je wzrost liczby ludności. Wynika on z wysokiego przyrostu naturalnego, w szczególności w strefie zewnętrznej Olsztyna i Rzeszowa oraz z dodatniego salda migracji na stałe, najwyższego w strefie zewnętrznej Olsztyna.

Podsumowując należy stwierdzić, że istnieje współzależność w procesach rozwoju demograficznego miast wojewódzkich i ich stref zewnętrznych. Znajduje to odzwierciedlenie w dostrzeżonej potrzebie wyznaczania obszarów funkcjonalnych i skłania do gromadzenia oraz analizowania informacji o współzależnościach występujących tam potencjałów oraz procesów ekonomicznych i społecznych. Wtedy będzie możliwa pożądana współpraca zainteresowanych jednostek terytorialnych, ich władz i funkcjo-

nujących w nich instytucji. Gromadzone informacje powinny być upowszechniane, aby stały się podstawą zarówno wspólnych inicjatyw zainteresowanych środowisk, jak i systematycznego wspólnego strategicznego planowania. W ten sposób w obrębie obszarów funkcjonalnych będzie można osiągnąć niedostatecznie dotąd dostrzegany efekt mnożnikowy.

Literatura

- Analiza zakresu terminologicznego obszarów funkcjonalnych*, 2014, Instytut Rozwoju Terytorialnego, Wrocław.
- Byłok F., 2012, *Wpływ czynników demograficznych na przemiany konsumpcji w Polsce*, [w:] *Demograficzne uwarunkowania rozwoju gospodarczego*, A. Rączaszek. „Studia Ekonomiczne”, Wyd. UE w Katowicach, Katowice.
- Domański R., 2006, *Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Grzeszczak J., 1999, *Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej*. „Prace Geograficzne”, nr 173, IGiPZ PAN, Wyd. Continuo, Wrocław.
- Józwiak J., 2013, *Demograficzne uwarunkowania rynku pracy w Polsce*, [w:] *Rynek pracy wobec zmian demograficznych*, M. Kielkowska (red.). Zeszyty Demograficzne”, część I, „Instytut Obywatelski, Warszawa.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, 2011, Rada Ministrów.
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020: regiony, miasta, obszary wiejskie*, 2010, Warszawa.
- Markowski T., Marszał T., 2006, *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*. KPZK PAN, Warszawa.
- Migracje mieszkańców Poznania na teren powiatu poznańskiego*, 2009, Urząd Miasta Poznania, Poznań.
- Okólski M., Fihel A., 2012, *Demografia. Współczesne zjawiska i teorie*. Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Strategia Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Olsztyna*, GEOPROFIT, 2016, Warszawa-Olsztyn.
- Strategia Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Białostockiego Obszaru Funkcjonalnego na lata 2014-2020 (wersja 3)*, 2016, Białystok.
- Strategia Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Kieleckiego Obszaru Funkcjonalnego na lata 2014-2020. Aktualizacja*, 2015, Kielce.
- Strategia ZIT Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego*, 2015, Lublin.
- Strategia ZIT Rzeszowskiego Obszaru Funkcjonalnego*, Stowarzyszenie Wspierania Inicjatyw Gospodarczych DELTA PARTNER, 2016, Rzeszów-Cieszyn.

Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014-2050, 2014, GUS, Warszawa.

Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz.U. 2003, Nr 80 poz. 717.

Warych-Juras A., Gałka J., 2011, Starzenie się ludności w polskich obszarach metropolitalnych, [w]: Człowiek w przestrzeni zurbanizowanej, M. Soja, A. Zborowski (red.). UJ, Kraków.

Współczynnik dzietności. Wskaźniki Zrównoważonego Rozwoju. Moduł krajowy, 2015, GUS w Katowicach.